

Gerő András

Uralkodás és emlékezet ***IV. Károly***

Abstract

Charles IV. as a ruler of Austro-Hungarian Empire and as a king of Hungary could not fulfill expectations concerning his reign. He could not bring the peace and he was not able to make the real and necessary political and social reforms. He tried, but he was not successful. His memory however is alive because the Catholic Church beatified him. His memory absolutely connected with it. In the eyes of Catholic Church he is a good man. Otherwise his memory practically does not exist.

Keywords: beatification; peace; Church, reign; social reform; memory;

1916. december 30-án, az első világháború kellős közepén, Budapesten magyar királlyá koronázták a 29 éves Habsburg–Lotaringiai Károlyt.¹

Ausztria és Magyarország lakói Ferenc Ferdinánd meggyilkolása óta tudták, hogy a lehetséges új uralkodót Károlynak hívják, de el kellett nekik magyarázni, hogy milyen sorszámot fog viselni neve előtt. Így aztán már két nappal Ferenc József halála után mind Ausztriában, mind Magyarországon a sajtó közölte, hogy az uralkodó más sorszámot fog viselni a birodalom két felében. Ezt írták: „A *Neue Freie Presse* hiteles forrásból jelenti, mint új mint ausztriai császár az I. Károly nevet fogja felvenni. Magyarországon pedig mint IV. Károly fog uralkodni...”

A jelenlegi császár az első császár Károly néven. Mint magyar király a negyedik Károly. I. Károly, a kit a magyar történelem Róbert Károly néven ismer, az Anjou-házból eredt és Nagy Lajosnak volt atyja. II. Károly Durazzo Lajos fia, a nápolyi királyé, 1385-ben került a magyar trónra, Székesfehérvárott koronázták meg, tizenegy hónappal később összeesküvésnek esett áldozatul. III. Károly, Mária Terézia atyja mint német-római császár VI. Károly nevet viselt.”²

¹ Teljes, születésekor kapott keresztnévi: Karl Franz Josef Ludwig Hubert Georg Maria. A koronázásról lásd: MACZÓ Ferenc: *Az utolsó magyar királykoronázás. IV. Károly király és Zita királyné koronázási ünnepsége 1916 végén*. MTA BTK, Budapest, 2016.

² Károly király neve, Az Est, 1916. november 24. Természetesen arról is azonnal megindult a diskurzus, hogy a Monarchia fémpénzein mikor fog megjelenni az új

Károly már november 21-én, Ferenc József halála napján proklamációt intézett birodalma lakóihoz. Ebben utal arra, hogy Ferenc József művét kívánja folytatni és befejezni. Közli, hogy a háborúban az ellenség összes támadását visszaveri, és a győzelmes befejezéshez segíti népeit. Másfelől beszél arról, hogy újból meg kívánja szerezni népeinek a béke áldásait, s arról is szól, hogy igazságos, szeretetteljes fejedelem kíván lenni, aki tiszteltben tartja a jogegyenlőséget, a szabadságot, s mindenkinek biztosítja a jogrend oltalmát.³

Amit elvártak az új királytól

A jeles magyar költő, Tóth Árpád⁴ még a koronázás előtt verset írt. Utolsó sora így szól: „Békét zengjen a háború is!”⁵

Rövid, lényegre törő megfogalmazás. Tulajdonképpen kifejezte mindazt, amit az emberek szerettek volna.

A kép egésze persze ennél egy kicsit összetettebb.

Károly november 21-i proklamációja után a Friss Újság így ír: Károly „jó sorba vezeti az ő magyar népét.”⁶ Egyértelműbben fogalmaznak egy nappal később: „Károly mindent meg akar tenni, hogy mielőbb elmúljanak a háború áldozatai és borzalmi. Egyenesen a harctérről került a trónra, a háboru szörnyűségeinek szemléletéből az uralkodásra. Nemes lelkét eltöltötte az ott látottak fölött való fájdalom és végét kívánja vetni a vérforgetegnek. Azt tüzi ki első céljának, ami mint forró imádság él milliók szívében és ajkán. De királyi szava kifejezésre juttatja a milliók akaratát és elszántságát is. Békét akar, de csak olyat, amely a fegyvereink becsületének és életérdekeinknek megfelel.”⁷

Károlyt hiteles és a magyarokkal azonosuló uralkodónak kívánják láttatni. Erről tanúskodik az alábbi idézet: „A ki úgy borul oda az oltár lépcsőjére s homlokát a földre hajlítva imádkozik az isteni tisztelet alatt, a hogy azt ő felségétől láttuk: az csak hívő, vallásos lélek lehet. A ki úgy csinálja meg a kardvágást, a hogy ő megcsinálta: abban erély és erő lakozik. A ki úgy szereti fiát, mint ő, az csak nagyon jó ember lehet. Láttuk őt jó férjnek, jó apának, az egyház engedelmes fiának, erélyes férfiúnak, törvénytisztelő uralkodónak s a katonái sorsát szíven viselő hadvezérnek.

S hallottunk tőle közvetlenül a koronázás befejezése után egy szóza-

uralkodó arcma. (Az új király képe a pénzekben, Az Est, 1916. november 25.) Végül is az 1918. évi VII. törvénycikk (<http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7399>) intézkedett arról, hogy IV. Károly képmása felkerüljön a Monarchia pénzérméire.

³ http://www.archivnet.hu/kuriozumok/eljen_a_kiraly_eljen_a_haza.html?oldal=2

⁴ Tóth Árpád (1886-1928) magyar költő, műfordító.

⁵ Tóth Árpád: *Óda az ifjú Caesarhoz*, Nyugat, 1916. december 16.

⁶ *Meghalt a király!* Friss Újság, 1916. november 22.

⁷ *A király halála. Károly király trónra lépett*, Friss Újság, 1916. november 23.

tot: szeretett magyar nemzetem! Tartsuk meg jól emlékezetünkben ezt a kifejezést. Sok századon át elszokott attól a magyar. Nekem is «nemzetem» a magyar. Az öné is t. olvasó. Azért az enyém, mert tagja vagyok. Része vagyok neki. Belőle származom. Dicsősége az enyém is, bánata nekem is fáj, jólétében, szerencsétlenségében én is osztozom.

A király is «nemzetem»-nek mondja a magyart. Ez egy jól eső, szívnket melengető vallomás. Nemcsak uralkodni akar az ország fölött, hanem egybeforrottnak vallja magát a nemzettel, így vallja, mert így érzi. S hogy hirdeti is, annak a jele, hogy ez az érzése nem új keletű. Időnek kellett elmúlnia, míg ez az érzés kialakult, kiforrt és egész nemes mivoltában kiérlelődött.

Sok oka van a magyarnak, hogy bizakodó szemmel nézzon a jövőbe!”⁸

A magyarsággal való királyi azonosuláshoz érvet keresnek és találnak. Eszerint: „A nagy megpróbáltatás idején kiderült, hogy az uralkodóháznak a legerősebb oszlopa az alkotmányos Magyarország. Volt idő, amikor ettől féltek Ausztriában, ha a magyar erősödött. Most láthatják, hogy az orosz, olasz, szerb és oláh (román – G.A.) hullámok régen elnyelték volna Ausztriát, ha a magyar bakaság olyan hűségesen őrt nem állna mindenütt.”⁹

Mindebből azt a következtetést vonják le, hogy Károly a magyar nemzeti törekvéseket támogatni fogja: „Király és nemzet között teljes a megértés. A magyar állam ereje, magyar nemzeti hagyományokon megerősödő struktúrája nem akadály, hanem hatalmas pillér a Habsburgok uralmának világtörténelmi koncepciójában. Nem kell féltő érzékenységgel tekinteni a király felé, aki a Himnusz magasztos hangjait akarta hallani letett eskü nyomában és nem kell a királynak érzékenynek lennie nemzeti törekvéseink megvalósítását óhajtó vágyaink irányában.”¹⁰

A nemzet és a király közötti harmónia, illetve a magyar nemzeti törekvések támogatása más elvárások szerint alkalmat ad majd országátalakító reformokra: „A dinasztának nincs többé oka tétovázva nézni a magyar nemzeti törekvéseket. A magyar nemzetnek nincs szüksége féltékenyen a törvényeire nézni, mikor jogai biztonságát királya egyéniségében és gondolkodásában is megtalálta. Az új korszak, melyet a világháború mögött sejtünk új vezérrel találja a magyar nemzetet. S boldog reménységgel nézünk elébe, mert a fokozott erő kifejtés számára szükséges nagyobb erő felszabadult a politikai hivatások könnyebbé válása által. A magyar közéletnek új feladatokat és új alakulást diktálnak a háború következményei, s nemzet és király közötti teljes harmónia, érzelmi és gondolkodásbeli teljes megegyezése e feladatok sikeres

⁸ A koronás király. Vasárnapi Ujság, 1917. január 7.

⁹ Új esztendő, új király. Népszerűség, 1916. december 31.

¹⁰ A koronázás napja. Alkotmány, 1916. december 31. Konzervatív-keresztény szellemiségű lap.

megoldására képesítenek. A politikai problémák helyébe tolulnak a társadalmi és gazdasági feladatok. Ez teszi újjá a korszakot, melynek most elébe kell mennünk.”¹¹ Nem részletezik, milyen társadalmi és gazdasági feladatok megoldására gondolnak, de azt érzékelik és érzékeltetik, hogy a háború egy új korszak nyitányát jelenti.

Az új korszak légkörébe illik bele a nők jogait, társadalmi lehetőségeit számon kérő írások sora is. A Nő című lap a koronázást megelőzően így fogalmaz: „Ferenc József megnyitotta annak az egyetemnek a kapuit a nők előtt, amelyet őse és előde, Mária Terézia királyasszony alapított. A leányunokái közt gimnazisták is vannak és a házasság kérdésében családja tagjaival szemben megértőbb és engedékenyebb volt akárhány lipótvárosi pénz arisztokratánál, gőgös parasztbirtokosnál, maradi mágnásszülőnél, vidéki polgárcsaládnál.

Ez az, amire emlékezünk, amikor a pihenőre tért aggastyán ködképe szétfoszlik előttünk. És ez az amire emlékezünk, amikor kérdő szemekkel fordulunk egy szédítő hatalomhoz jutott fiatal emberpár felé... Károly király a béke és az emberjog jegyében állította trónfoglaló manifestumát: e jegyben találkozni fog az öntudatos magyar asszonytársadalommal, amely tudja, hogy amint a háború nem jött magától hanem csinálták, úgy a béke is csak verejtékes, nagy munka eredményeképpen jöhet létre.”¹²

A koronázás után pedig már sokkal számonkérőbb a hang: „Egyetlen egy nő akarása, egyetlen egy női agy gondolkodása, egyetlen egy női szív érzelme sem vehetett részt a magyar király és királyné koronázásában!

Ez az esemény is azt illusztrálja, hogy a magyar nők, a magyar anyák még mindig ki vannak rekesztve a férfinépeség egy nagy részével egyetemben az alkotmány kötelékéből.

Nagy igazságtalanság szemünkben az a tény, hogy oly országban, melyben Mária Teréziát, Erzsébeteket dicsőíthetünk, még mindig koldulnia kell a magyar asszonynak és még mindig hiába koldul, hogy vegyék végre őt is a nemzet politikai egyedei közé... Az 1867-es kiegyezés műve azonban nem volt tökéletes: a nép zöme, a magyar asszonyok összessége nem lett részese az új szabadságnak.” A női jogok érvényesülését az új uralkodótól várják. Így írnak: „Az új uralkodó egyénisége azonban jogot ad a reménységre.”¹³

Az ország szociális bajaira nemcsak a női jogok vetületében emlékeztetnek. Rendkívül érdekes, hogy két olyan szerző is megfogalmaz az új királlyal szemben erőteljes szociális elvárásokat, akik világképe és későbbi életútja is igencsak szétágazott.

Egyikük Bíró Lajos író, aki a Monarchia szétesése után a polgári demokratikus forradalom kormányában külügyi államtitkár lett, majd – megszakítással – emigrációba vonult, és a világhírűvé vált Korda Sándor

¹¹ A koronázás napja. Az Ujság, 1916. december 30.

¹² Trónváltás. A Nő, 1916. december 5. Feminista orgánium.

¹³ Koronázás. A Nő, 1917. január 5.

filmrendezővel (Alexander Korda) dolgozott együtt. Forgatókönyvei jó néhány filmsikerhez járultak hozzá. Bíró a koronázás után ezt írta: „*Elődödtől, akit békefejedelemnek nevezett el kora, megtagadta a sors, hogy békefejedelemként fejezze be életét. Adja meg neked a sors, hogy uralkodásod kezdete felavasson és hosszú évtizedei állandóan diszítse- nek a békefejedelem páratlan címével. Fiatal akarat – látjuk már – csodákat teremthet. Egy fiatal akarat csodáit várja ma a szenvedő világ. Tíz csatatérről köszöntenek a halni indulók, óh ifju király; a halni indulók elborult pillantása országokon át téged keres, óh ifju király és remegve várja, megajándékozod-e a meghalni indulókat az élettel. [...]*”

Hü Magyarországod békeidőben is vérzett, fiatal király. Betegségek, szegénységek, nyomorúságok sebei kinozták. Százezer meg százezer ifju ember menekült el minden évben ebből a dus, ebből a szép országból Amerikába. Lehet-e, hogy ez így megmaradjon? Ha eljön a béke, nem jön-e el vele a népnek és a királynak együttes akaratából egy új világ? Üdvözlégy ifju király, magyar néped milliói sóvárogva és reménykedve köszöntenek.”¹⁴

A másik szerző Milotay István. Ő nem járult hozzá világsikerű filmek elkészültéhez, viszont jellegzetes alakjává vált a két háború közti magyar jobboldalnak. Íróként, politikusként egyaránt a keresztény nemzeti Magyarország gondolatát pártolta, amibe természetesen az is beleértődik, hogy támogatta a Horthy-éra zsidóellenes politikáját is.

Milotay még a koronázás előtt így ír: „*Az új magyar király, IV. Károly koronázásához – legyen szabad e kissé frivol szavakkal élnünk – a történelmi jellegű kulisszákat, a kosztüm-színeket, most is jórészt ugyanazoknak a társadalmi osztályoknak statisztái fogják szolgáltatni, amelyek a megdicsőült I. Ferenc József trónját a budavári Boldogasszony-templomában körülállták, s amelynek a koronázási domb körül – a négy felé suhintó kard árnyékában és oltalma alatt ott tolongtak a régi pestvárosi térségen. Ott lesznek a magyar arisztokrácia, a főpapság, a képviselőház, a megyék és városok küldöttségei. Mindez azonban már csak lárvája, díszruhás árnyéka elhanyagolt, belső erejükben el-sorvadt osztályuknak. Azok, akik a tényleges politikai, társadalmi és gazdasági hatalmat bírják, egyelőre, ez alkalommal még utoljára, a háttérben fognak állni, miután odakinn az életben, a valóságban már úgyszólván átszakították, túlnyargalták s maguk alá gázolták ezeket a történelmi sorompókat... Az új király, ha széttétekint majd ezen a térségen, az új magyar társadalom körülötte tolongó küldöttein, lelkében bizonyára felmerül majd, ha csak egy pillanatra is, az a kérdés: kikre számíthatok közületek legbiztosabban, kikre építsem közületek az én országomat, hogy erős legyen, mint a szikla, melyre a Megváltó vala-mikor a magáét építette? A király szét fog nézni a térségen s bizonyára ott fogja látni, ugyanott, mint ahogy Ferenc József látta, a föld népének*”

¹⁴ A koronás király. Világ, 1916. december 31.

küldötteit is, azét a népét, melyet ő végtelen tömegekben látott maga előtt elvonulni, szenvedésbe, halálba, önfeláldozásba menni a háború messze szörnyű frontjain. A 67-iki koronázási képen ennek a népnek még csak egy szerény hely jutott, a tér egyik félreeső szögletében, onnan lengette kalapját Ferenc József felé. Azóta – ez az egyetlen vigaszunk, erőnk, hitünk és reménységünk – ez a nép nagy utat tett meg a magyar történelemben. Kilépett a kép szögletéből mint egy óriás, mindennek a közepére került, mellékalakból főhőssé lett, az igazak szemében minden mást túlmagasló nagysággá.

IV. Károly csatatereken látta megnőni ezt a gigászt. Ha szétnéz majd a koronázási dombról s lelkében átrepül a reászállott ország térségei, síkjai, hegyei, vizei, embermilliói fölött, azt kívánjuk és azért imádkozunk: ezen az alakon akadjon meg és pihenjen meg a leghosszabban a tekintete.”¹⁵

A koronázás után pedig, híven ahhoz a gondolatához, miszerint az új királynak nem a történelmi kulisszákba belefeledkezett és avított társadalmi osztályokra, hanem a népre kell támaszkodnia, így ír: „IV. Károly királynak nincs múltja a nemzettel szemben s a nemzetnek nincs ő vele szemben, melyet kölcsönösen feleljeniök kellene. IV. Károly forrongó szívvel és forrongó elmével, ifjan s olyan közös emlékek, közös küzdelmek és szenvedések koszorújával lép közénk, melyek egy háborúban, egy táborban, egy csatamezőn, azonos érdekek védelmében ismertették meg egymással a királyt és a nemzetet. Az ő számára arra a kérdésre, bízhatik-e a magyarságban, csataterek és temetők végtelen sírhullámai adják meg a feleletet. Olyan találkozások után, amilyenek során ő magyarsággal Galícia és Lengyelország síkságain, a Kárpátokban, a szerb hegyek között s Doberdón megismerkedett, ilyen múlt birtokában és ekkora élmények súlya alatt nem érthető-e, ha a magyarság úgy néz őreá, mint ifjú vőlegényére s úgy érzi, hogy ő esküre emelt keze és négy fele suhintó kardja új idők kárpitját nyitogatja számára.”¹⁶

A későbbiekben balra, illetve jobbra tartó gondolkodásmódok közös jellemzője, hogy társadalmi reformokban gondolkodnak, és úgy vélik, hogy az a politikai Magyarország, amely a koronázás során kinyilvánította önmagát, meghaladásra érdemes. Ezt az elvárást vetítik bele az új királyba.

Mondhatnám azt is: maga az új kor szólal meg ezekben a hangokban.

A beteljesületlen elvárások királya

IV. Károly majdnem két évig uralkodott – 1918. november 13-án az ún. eckartsaui nyilatkozatban¹⁷ lemondott uralkodói jogai gyakorlásáról.

¹⁵ MILOTAY István: *Új király, új ország!* Új Nemzedék, 1916. november 26. Politikai, szépirodalmi és közgazdasági hetilap (1919-től napilap).

¹⁶ MILOTAY István: *Koronázás után.* Új Nemzedék, 1917. január 7.

¹⁷ A nyilatkozat nevét arról az ausztriai vadász kastélyról kapta, ahol Károly megfogalmazta az iratot. Szövege szerint: „Trónralépésem óta mindig arra törekedtem,

Nem királyi jogcímétől vált meg, hanem az aktuális helyzetre való tekintettel a királyi hatalom tényleges gyakorlásától vonult vissza. A forradalmi idők elmúltával, amikor Magyarország újra királyságként fogalmazta meg államformáját, kétszer is visszatért Magyarországra.¹⁸ Először 1921. március 27 és április 5 között kísérelte meg, hogy visszaszerezze a magyar trónt, másodszor pedig 1921. október 20-án lépte át a határt.¹⁹ Visszatérési kísérletei sikertelenek voltak. A világháború győztesének nyomására egy brit könnyűcirkáló a Portugáliához tartozó Madeira szigetére szállította. Gyakorlatilag száműzetésbe került, a politikai játszmáknak többé nem volt fő-, de még mellékszereplője sem.

Második visszatérési kísérlete után az antant nyomására a magyar országgyűlés elfogadta az 1921. évi XLVII. törvényt,²⁰ amely a Habsburg-ház trónfosztásáról intézkedett.

hogyan népeimet minél előbb a háború borzalmaitól megszabadítsam, a mely háború keletkezésében semmi részem nem volt.

Nem akarom, hogy személyem akadályul szolgáljon a magyar nemzet fejlődésének, mely iránt változatlan szeretettel vagyok áthatva.

Ennélfogva minden részvételtől az állami ügyek vitelében lemondok és már eleve elismerem azt a döntést, mellyel Magyarország jövődől államformáját megállapítja.

Kelt, Eckartsau, 1918. november 13. Károly s. k.”

A nyilatkozat egyidejűleg is ismert volt, hiszen a magyar napisajtó közölte. (Lásd például: Budapesti Hírlap, XXXVIII. évf. 268. sz. 1. p. 1918. november 15.). Két nappal előtte, november 11-én lemondott osztrák császári uralkodói jogainak gyakorlásáról is.

¹⁸ A korabeli Horthy-barát sajtó a visszatérési kísérleteket „királypuccs”-nak hívta, ezzel is jelezve a visszatérések illegitim voltát. A Habsburg-ellenes marxista történetírás kritika nélkül átvette ezt a terminológiát, lásd például: *Magyarország története 1918-1919. 1919-1945.* Főszerkesztő: RÁNKI György. Szerkesztők: HAJDU Tibor, TILKOVSKY Lóránt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 420–445. Vagy ORMOS Mária: *„Soha amíg élek!” – Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben.* Pannónia Könyvek, 1990. A királypuccs kifejezés a legitim uralkodót tekintve illegitimnek, a kormányzói hatalmat gyakorló Horthyt pedig legitimnek. A terminológiát – megítélésem szerint történetileg helytelenül – ma is használják.

¹⁹ Ekkor Budaörsön fegyveres konfliktusra is sor került a királyhoz lojális és a visszatérését megakadályozni kívánó fegyveresek között.

²⁰ 1921. évi XLVII. törvénycikk: „IV. Károly Ő Felsége uralkodói jogainak és a Habsburg Ház trónörökösödésének megszüntetéséről

1. § IV. Károly király uralkodói jogai megszűntek.

2. § Az 1723. évi I. és II. törvénycikkben foglalt *pragmatica sanctio* és minden egyéb jogszabály, amely az Ausztriai Ház (*Domus Austriaca*) trónörökösödési jogát megállapította vagy szabályozta, hatályát veszítette és ezzel a királyválasztás előjoga a nemzetre visszazállt.

3. § A nemzet a királyság ősi államformáját változatlanul fenntartja, de a királyi szék betöltését későbbi időre halasztja és utasítja a minisztériumot, hogy eziránt arra alkalmas időben javaslatot tegyen.

4. § Ez a törvény kihirdetésének napján lép életbe.”

(<http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7503>) Ausztriában már 1919. április 3-án elfogadták az ún. Habsburg-törvényt, amely lehetetlenné tette Károly ausztriai uralkodói jogainak érvényesítését, és elkobozta az uralkodóház magánvagyonát is.

A trónfosztás után már csak rövid élet adatott meg a száműzetésben élő koronás főnek. Funchalban halt meg spanyolnáthában 1922. április 1-jén.

29 évesen lett király, és 35. életévében már halott volt.

Károlynak nem sikerült a koronázási hitlevélben vállalt feladatoknak eleget tennie. Nem tudta megvédeni Magyarországot – sem területét, sem alkotmányos berendezkedését –, nem tudta megvédeni saját trónját, nem tudott gondoskodni saját trónutódlásáról sem. Nem tudott eleget tenni azoknak az elvárásoknak, amelyeket vele szemben megfogalmaztak; nem tudta elhozni a méltányos békét a Monarchia számára, s nem volt lehetősége arra sem, hogy uralmának társadalmi hátterét gyökeresen átalakítsa.

Pedig megvolt benne a jó szándék arra, hogy valóra váltsa a vele szemben megfogalmazott elvárásokat. Tett békekísérleteket, amelyek kudarcba fulladtak.²¹ Ha végigtekintünk a rövid uralkodása alatt elfogadott 43 törvényen,²² akkor látjuk, hogy megkísérelte a háborús nyomorúságot enyhíteni, a népjólét ügyét felkarolni (1917. XII. tc.). Rendkívül megkésve módosított a választójogon – jelentősen kiterjesztette azt (1918. XVII. tc.). Segíteni kívánt a bajba jutottakon – ezért törvénybe foglalta, hogy a tűzvész áldozatául esett Gyöngyös városát építsék újjá (1918. XXIII. tc.).²³ Osztrák császárként 1918 októberében – alig két héttel a teljes összeomlás előtt – birodalma ausztriai részét föderációvá nyilvánította: azt gondolta, hogy ezzel elejét veszi a szétesésnek. Magyarországra ez a rendelkezése nem vonatkozott, mert a magyar politikai elit mereven elzárkózott az ország föderatív átalakításától.

Visszatérési kísérleteinek sikertelensége arról tanúskodott, hogy nem volt tisztában a politikai realitások erejével. Noha ennek az írásnak nem tárgya Károly uralkodói tevékenysége és az uralkodói jogok gyakorlásáról való lemondása utáni politikai sorsa, mégis megállapítható: szinte mindenben kudarcot vallott, mert mást hitt reálisnak, mint amit a világ körülötte vallott. Az végképp nem tárgya ennek a gondolatmenetnek, hogy a kudarctörténetben viselt felelősség mértékét vizsgálja; tehát azt, hogy miről és milyen mértékben tehetett Károly, és mi volt a szerepe a rajta kívülálló erők működésének. A tény ettől még tény marad: Károly politikai értelemben igencsak sikertelen uralkodó volt.

Száműzetésében – amikor már nem volt aktív politikai szerepe – szintén a balsors kísérte útját. Nem volt elegendő anyagi erőforrásuk életvitelük fenntartására. Bruno Steiner, IV. Károly jószágigazgatója, az értékesítés céljából rábízott családi ékszerekkel eltűnt. Az antant hatal-

²¹ ORMOS Mária: *Trón az ingoványon, Károly császár és király kísérletei egy birodalom megmentésére*, Rubicon, XXI. évf. 2. különszám, 2010/2. ksz.

²² <http://1000ev.hu/index.php?a=2&k=4&f=7373&s=0>

²³ Gyöngyös városa 1917. május 21-én rendkívül pusztító tűzvészt szenvedett el. Pár nappal később, május 24-én a királyi pár ellátogatott a városba, és tájékozódott arról, hogy a településnek mekkora mértékű segítségre van szüksége.

mak nem biztosították a száműzetésbe kényszerült család anyagi fel-tételeit, s a magyar kormány is inflálódó koronában utalt át összegeket, amelyek messzemenően nem fedezték a szükségleteket. Károlynak ekkor már hét gyermeke volt – a nyolcadikkal pedig terhes volt felesége, Zita. Vi-szonylag minimális személyzettel rendelkeztek, s kíséretükben csak néhány ember tartózkodott, de még így is 24 ember eltartása nehezedett Károly vállára. 1921 végétől elfogadták egy portugál birtokos felajánlását, hogy köl-tözzenek az illető nyári házába, amelynek persze nem volt fűtése. Ilyen vi-szonyok között betegedett meg IV. Károly. Halálos ágyán, már önkívületi állapotban, némileg összefüggéstelenül beszélve magyarul azt mondta: „*Igen, hogy megkoronázott király vagyok, azt letagadni nem lehet.*”²⁴

Minden őt ért szerencsétlenség ellenére élete utolsó pillanatáig ma-gyar királynak tartotta magát.

A Nagy Háború elsodorta Károly vállalásait, akarásait, államát és őt ma-gát is. Nézőpont és interpretáció kérdése, hogy őt magát a balsors elszenve-dőjének, a balszerencse lovagjának vagy egyszerűen balfácánnak tartjuk. Bármit is gondolunk felőle, bizonyosan nem volt a sors kegyeltje.²⁵

Károly 1916-os koronázása azonban sokak számára ígéretet hordozott, de uralkodása a reményeket nem tudta beváltani. Éppen ezért az egykor fontosnak érzett koronázás és az uralkodó két éves regnálása elsüllyedt a történelemben és alig maradt meg a történelmi emlékezetben. Elő lehet ásni, de miután hosszabb távon nem következett belőle semmi, ezért csupán lelet, és nem igazán élő hagyomány.

²⁴ Károly betegágyában, illetve halálos ágyában mondott szavairól beszámol: P. ZSÁMBOKY Pál: *IV. Károly szenvedése Madeirán és jámbor halála*. Szent István Társu-lat, Budapest, 1922. Zsámboky végig a király mellett tartózkodott, majd visszatért Ma-gyarországra, és Csillaghegyen lett plébános. Károly balsorsáról lásd: BALASSA Imre: *A magyar királytragédia. IV. Károly*. Világirodalom, Budapest, 1925.

²⁵ Angolul és németül létezik Károlyról átfogó monográfia. Magyar szerzőtől egy-előre nincs az életutat feldolgozó, a magyar vetületet érvényesítő tudományos igényű feldolgozás. A szövegben hivatkozott Kovács Gergely egyházi szempontból írt róla. Születtek értékes résztanulmányok is, így például MACZÓ Ferenc: *Adalékok IV. Károly király és Zita királyné populáris tiszteletének szakrális elemeihez*, vagy SPEIDL Zoltán: *A „számkivetett”, és a „mesebeli” király. IV. Károly és fia, Ottó – legitimista „legendák”*. (Mindkét írás megtalálható az alábbi kötetben: *„A királyhű-ség jól bevált útján...” Rendi és nemzeti kötődések szimbolikus változásai 1867 és 1918 között*. Szerk.: GLÁSSER Norbert és ZIMA András NAGYILLÉS Anikó közre-működésével. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 2016.; További-akban *Királyhűség*, 2016.). Ugyancsak Speidl írt monográfiát Károly életének egy szakaszáról: SPEIDL Zoltán: *Végállomás: Madeira. Királykérdés Magyarországon, 1919–1921*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2012. Megemlíthető még: Ifj. BERTÉNYI Iván: *IV. (boldog) Károly*. Magyar királyok nagykönyve. Reader's Digest, Budapest, 2012. 292–295. Külön kategóriát képeznek a két háború közti legitimista ihletettségű írá-sok, amelyek kevés tudományos igénnyel, de sok elhivatottsággal bírnak, így például: LAJOS Iván: *IV. Károly élete és politikája*. Magyar Nők Szent Korona Szövetsége, Pécs, 1935. Vannak egyéb írások is Károly életének egy-egy szakaszáról, de a teljes monográfia hiányzik.

Ami mégis megmaradt...

Károly uralkodása alatt Budapest belvárosában az addig III. Károlyról elnevezett körutat átkeresztelték, és innentől IV. Károly király útnak hívták. Az 1918–1919-es forradalmak során persze megváltoztatták a nevet. 1919 után viszont az út ismét Károly körút lett. Egészen pontosan megint III. Károlyról nevezték el, de 1926-tól 1945-ig visszakarta 1916 végén elnyert nevét, és újból IV. Károly körút lett. Ma – több megnevezési kitérő után – újra Károly körút, azonban nem IV., hanem III. Károly nevét őrzi.²⁶

1917-től a budaörsi úti laktanyát IV. Károlyról nevezték el (a laktanya 1913 és 1916 között épült). Ma ez a katonai objektum Petőfi Sándor nevét viseli.²⁷

1918 után Magyarországon önálló politikai irányzatként jelent meg a legitimizmus, amely célul tűzte ki Károlyt uralkodói jogaiba visszahelyezni. A legitimizmus Károly halála után legidősebb fia, Ottó trónigényét vallotta, de ez a mozgalom – noha eleinte a magyar parlamentben önálló képviseléssel rendelkezett – a '30-as évektől már elvékonyodott, s önálló pártalakzatként meg is szűnt.²⁸

1918-ban, még Károly uralkodása alatt törvény született arról, hogy képmását a forgalomban lévő pénzérmék megörökítsék.²⁹ Az idő rövidsége miatt csak a 20 koronás veret készült el, de a háború után ezeket nagyrészt beolvasztották, úgyhogy manapság numizmatikai ritkaságnak számítanak. Ezeken az érméken a törvény szerint szerepelnie kellett volna – illetve szerepelt – a Károly uralkodói jelmondatának tekinthető megfogalmazás: „*Harcban és békében a nemzettel a hazáért*”.

A tárgyasult emlékezetben tömegesen két elem élte igazán túl Károlyt. Az egyik közvetlenül kötődik hozzá, a másik nem tudottan tartozik személyéhez.

Ami közvetlenül kötődik hozzá, az az általa létrehozott Károly csapatkereszt. Még magyar királlyá koronázása előtt, 1916. december 13-án a hadsereg főparancsnokaként alapította meg.³⁰ A csapatkereszt nem személyes hősiességért járt, hanem akkor adományozták, ha az illető leg-

²⁶ *Budapest teljes utcanévlexikona*. A bevezető tanulmányt RÁDAY Mihály írta. Az adattárat MÉSZÁROS György állította össze. Az utcanévtörténeteket BÚZA Péter írta. Dinasztia Kiadó – Gemini Budapest Kiadó, Budapest, 1998. 211.

²⁷ <http://harminckettesek.webnode.hu/laktanyatortenet/>

²⁸ Lásd erről: BÉKÉS Márton: *A legitimisták és a legitimizmus*. IN: ROMSICS Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*. Osiris, Budapest, 2009. 214–242.

²⁹ <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7399>

³⁰ A Károly csapatkeresztről lásd: dr. VIRÁGH Ajtony: *Csaták tigrisei. A Károly Csapatkereszt története*. Monarchia Numizmatikai Bt., Budapest, 2016. Az általam közölt adatoknak ez a monográfia képezi az alapját.

alább 12 hetet eltöltött a fronton, illetve harcállása ellenséges behatás alatt állt. Persze a különféle fegyvernemeknél különféle kritériumokat szabtak meg, de a 12 hét szolgálat mindenütt szerepelt.

Pontosan nem tudjuk, hányan részesültek Károly csapatkeresztben. Annál is nehezebb ezt megállapítani, mert sokan a háború után próbálták igazolni a 12 heti frontszolgálatot, és akkor már nem létezett az a Monarchia, amelyik a számszerűségeket számon tudta volna tartani. Amit bizonyosan lehet tudni, hogy 1917-ben, a háború vége előtt egy évvel körülbelül 680 000 főre becsülték a Károly csapatkereszt-tulajdonosok számát. Ez a szám a Monarchia egészére vonatkozott. A magyar csapatkeresztesek várható számát az akkori statisztikai hivatal 1,6 millió főben állapította meg. Mint említettem, nem tudjuk pontosan, hogy végül is a Horthy-rendszerben még hányan kapták meg a csapatkeresztet, hiszen több hullámban jelentkeztek az igényjogosultak, és természetesen nem minden igény volt jogos. Egy bizonyos: a két háború közti Magyarországon a Károly csapatkereszt társadalmi presztízst biztosított; igazolta, hogy tulajdonosa megállta a helyét a Nagy Háborúban.³¹

A másik elem csak közvetve kötődik Károlyhoz. Óalatta hozták meg az 1917. évi VIII. törvényt. A törvény címe szerint „a most dúló háborúban a hazáért küzdő hősök emlékének megörökítéséről” szól. Szövege:

„1. § Mindazok, akik a most dúló háborúban a hadrakelt sereg kötelekében híven teljesítették kötelességeiket, a nemzet osztatlan, hálás elismerésére váltak érdemesekké. Őrizze meg a késő utókor hálás kegyelettel azok áldott emlékezetét, akik életükkel adóztak a veszélybenforgó haza védelmében.

2. § Minden község (város) anyagi erejének megfelelő, méltó emléken örökíti meg mindazoknak nevét, akik lakói közül a most dúló háborúban a hazáért életüket áldozták fel.

A részletes szabályokat a belügyminiszter rendelettel állapítja meg.

1. § Ezt a törvényt a belügyminiszter hajtja végre.”³²

A törvény hatására az országban nagyon sok helyen állítottak emlékművet, illetve feliratot az elhunyt katonahősöknek. Az azóta eltelt évtizedek során nagyjából 3.500 emlékpont jött létre.³³

Mint az elmondottakból kiderül: Károlynak az első világháború után a hazai legitimizmus politikai keretei között létezett uralkodói emlékezete,

³¹ Engedtessek meg egy személyes megjegyzés: anyai nagyapám az 1960-as évek végén hunyt el, de élete végéig büszkén emlegette (és őrizte) a Károly csapatkeresztet.

³² <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7380>

³³ A törvény alapján magától értetődővé vált, hogy hősi halott az, aki a seregben híven teljesítette kötelességét, és életét adta a haza védelméért. A hősi halott fogalom történetéről bővebben lásd: GERŐ András: *Magyar hősi haláltörténet*. In: GERŐ András: *Nemzeti történelemkönyv*. Habsburg Történeti Intézet, Budapest, 2013. 74–87.

de a második világháború után a legitimisták politikai létével együtt még ez is eltűnt. Mondhatnám, Károly világi emlékezete a Nagy Háború után szabad szemmel alig volt látható.

Ezzel szemben a legitimistákhoz kötődő egyházi emberek a maguk módján, az egyház világában ápolták Károly emlékét. Mindszenty József, Magyarország későbbi érsekprímása, zalaegerszegi apátplébánosként 1925-ben elkezdte annak a templomnak a megépítését, amelyet 1927-ben Károly emlékének szentelt.

Károly emlékezete a 2000-es években a katolikus egyház keretei között éledt újjá.

2004. október 3-án II. János Pál pápa boldoggá avatta Károlyt.³⁴

A boldoggá avatás – a nélkül, hogy részletesen szólnék ennek egyházi és eljárásjogi oldaláról – igen nagy tisztességet jelent a katolikus világban belül.³⁵ Egyházjogilag a szentté avatáshoz vezető lépcső. A boldogok – az egyházi tisztelet mentén – csak annyiban különböznek a szentektől, hogy szentségük kötelezően nem vonatkozik az egyház egészére, hanem meghatározott egyházmegyékre. A boldogok ereklyéit – szemben a szentekével – nem lehet kitenni nyilvános tiszteletre, és templomot sem lehet tiszteletüknek szentelni (kápolnát igen). A boldoggá avatás neve latinul beatificatio, a szentté avatásé pedig canonisatio, de a hozzájuk vezető előkészítő folyamatot mindkét esetben szentté avatási eljárásnak hívják.

Károly egyházmegyei szenttéavatási eljárása 1949 és 1977 között zajlott. 1988 és 2003 között a szentszék is lefolytatta a vizsgálatokat, és ennek eredménye lett a 2004-es boldoggá avatás.³⁶

Az egyházi kultusz 2013. április 1-jén újabb fázisába lépett. Budapesten a Szent István Bazilikában felavatták Károly király hermáját. A herma lényegében egy mellszobor (Babusa János alkotása), amelyik őrizi Károly király ereklyeként tisztelt bordacsontját. (A bordacsontot még 2004-ben kapta meg Funchalból a madeirai püspöktől a magyar katolikus egyház.)

³⁴ A boldoggá avatás Magyarországon nem váltott ki éles kritikai visszhangot, ezzel szemben Ausztriában elég heves kritikák érték a pápa döntését. (http://www.hetek.hu/hit_es_ertekek/200410/ellenszelben_a_szentek_koze) Felhánytorgatták, hogy nem volt igazán békepárti; jóváhagyta a mustárgáz bevetését; bizonytalan, gyenge jellem volt; a neki tulajdonított csoda (egy lengyel származású brazil apáca tanúságtétele, miszerint este imádkozott a volt császárhoz, képét a párnája alá tette, majd reggelre meggyógyult visszeres lába) nevetséges.

³⁵ A katolikus egyház boldoggá avatott személyeinek száma 1609-től 1999-ig 1742 fő volt. Lásd: <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=7140>. Mint a számosság jelzi: a katolikus világban – figyelembe véve, hogy a katolicizmus olyan világvallás, amelynek rendkívül nagy számú híve van – igen komoly megtiszteltetésnek számít a „boldog” státusz.

³⁶ II. János Pált eredetileg Karol Wojtylának hívták. Az 1920-ban született pápa keresztnévét az akkor még élő, de már nem aktív Károlyról kapta.

Az egyház arról is gondoskodott, hogy a Károly Király Imaliga számára elegendő ereklye álljon rendelkezésre, ezért Milánóban elkészítették azt az ereklyetartót, amely Károly csontvázának 300 csontszilánkját tartalmazza. Azért volt erre szükség, hogy a világ különféle tájairól jelentkező ereklyeigényeknek meg tudjanak felelni.

Magyarországon Nagymizdóra, az Imaliga hazai központjába érkezett először ilyen ereklye, amelyet a ciráki Károly király emlék-kápolnában helyeztek el. Az országban több helyen alakult ki Károly-kultuszhely: a tihanyi bencés kolostorban, a gödöllői királyi kastély kápolnájában, a szombathelyi püspöki kápolnában.

A gyöngyösi Szent Bertalan plébániatemplomban szobrot emeltek Károly tiszteletére, és egyben elhelyezték ereklyéit. A zalaegerszegi Károly király emlékének szentelt Jézus Szíve templom is szert tett ereklyére. Körmend, Nyírbátor, a máriaremetei Szűz Mária bazilika és Sopron is csatlakozott a Károly ereklyéket felmutató egyházi intézményekhez. (A Partiumban, illetve Erdélyben Nagyváradon és Nagykárolyban található Károly-ereklye.)

Az egyházi regula szerint a boldogokat is megilleti a – fakultatív – liturgikus ünnepnap. Károly esetében ez a nap október 21-e, amely Zitával kötött egyházi házasságának napja.³⁷ Az egyház ezen a napon több templomban emlékezik meg Károlyról.³⁸

Úgy tűnik, hogy Károly egyházi tisztelete immár intézményesedett.

Koronázásának 100. évfordulóján – 2016. december 30-án –, a koronázás egykori színhelyén, a Mátyás templomban emlékmisével adóztak tiszteletének, amelyet a magyar katolikus egyház vezetője celebrált, s a vendégek között megjelent a köztársaság elnöke is. Ugyancsak a templomban nyílt meg 2016. december 14-én a koronázásról szóló emlékkiállítás is.³⁹

Világi emlékezetét is a koronázás századik évfordulója elevenítette fel. 2016. november 28-án fölavatták mellszobrát az egykor az ő nevét viselő Károly körúton, a Városháza Parkban.⁴⁰ A Maladype Színház pedig dec-

³⁷ Az egyház helyesen döntött a liturgikus ünnepnap tekintetében, hiszen Károly életének – vallásos hitén kívül – egyetlen igazi sikertörténete a házassága.

³⁸ Az adatok forrása: KOVÁCS Gergely: *Boldog Károly király egyházi tiszteletéről*. Királyhúség, 2016. 393–401. Kovács Gergely Károly boldoggá avatásának posztulátora volt.

³⁹ <http://www.magyarkurir.hu/hirek/kiallitas>

A Tihanyi Bencés Apátság 2016. október 19-én Boldog IV. Károly emléknapot tartott és egy konferenciát is szentelt az egykori uralkodónak. <http://www.magyarkurir.hu/esemenyek/boldog-iv-karoly-kiraly-emleknappa-es-tudomanyos-konferencia-a-tihanyi-bences-apatsagban>

⁴⁰ <http://www.habsburg.org.hu/cikk/felavatt%C3%A1k-iv-k%C3%A1roly-mellszobr%C3%A1t> A szobor Juha Richárd alkotása, és az Első Világháborús Centenárium Emlékbizottság állította. Az Emlékbizottság Tudományos Tanácsadó Testületének alelnökeként kezdeményeztem a szoborállítást a Tanácsadó Testület elnökénél, Schmidt

ember 15-én Károlyról szóló színdarabot mutatott be.⁴¹ A Magyar Nemzeti Múzeum „*Utolsó felvonás*” címmel kiállítást szentelt a 100 évvel ezelőtti koronázásnak.⁴² A Magyar Posta bélyegblokkot bocsátott ki a 100. évforduló tiszteletére.

*

*

*

Amiben Károly politikailag hitt, s amire felesküdt, mind semmivé foszlott. Világi emlékezete alig létezik – katolikus egyházi emlékezete viszont jelen van. Élete végéig kitartott hitei mellett, de vallási és a házasságba vetett hitét kivéve mindegyikről kiderült: illúzió volt. Boldoggá avatásának aktusával spiritualitása visszaigazolódott. Az általa képzelt realitáshoz kötődő világi hitei nem igazolódtak vissza.

Másfelől Károly az emlékezet terén Ferenc Józsefhez képest még mindig jobban járt. Elődje nevét manapság mindössze egy keserűvízfajta őrzi, Károly viszont – legalább is a katolikus egyházi kanonizációban – „jó emberként” intézményesült.

Sic transit gloria mundi, azaz „*így múlik el a világ dicsősége*” – mondták el háromszor is minden pápai koronázási ceremónián 1409 és 1963 között. Ezzel arra akarták a katolikus egyházfők figyelmét nyomatékosan felhívni, hogy Isten dicsőségéhez képest a világi élet és dicsőség nagyon is múlandó.

De azt senki nem tette hozzá, hogy a dicsőség múlandósága is egyenletlen és aránytalan.

A múlandóságban sincs egyenlőség.

Máriánál. Ő egyetértett ezzel, s így segítségével megvalósulhatott az alkotás. Egyébként a világban még két Károly szobor található: az egyik Monte faluban Madeirán, a Miasszonyunk templom előtt; a másik pedig - Heinrich Kautsch 1937-es alkotása – Innsbruckban lelhető fel. A közterületi elnevezések tekintetében két Károlyról elnevezett útról tudok: az egyik Budaörsön, a másik Sósúton található.

⁴¹ A darab szerzője: CSEPELI György. Címe: *IV. Károly. Egy befejezetlen történet*. Rendezője BALÁZS Zoltán.

⁴² Az időszak kiállítás 2016. december 19-én nyílt meg. <http://mnm.hu/hu/kiallitasok/utolso-felvonas>